

SOSYOLOJİK OLARAK DİN VE TOPLUM İLİŞKİLERİ*

Religion and Society Relations as A Sociological Phenomenon

Abdurrahman GÜNEŞ**

ÖZET

Din, insanlık tarihi kadar eskiye uzanır. Bireysel olarak dine inanmayanlara rastlanmıştır. Fakat bir toplumun tümüyle ateist olduğu görülememiştir. Din günümüzde de yükselen bir değer olmaya devam etmektedir.

Toplum ve din arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Din, toplumun bütün alanları üzerinde etkili olduğu gibi toplum da aynı şekilde dini her yönüyle etkisi altına alır.

Din sosyolojisi, dinin mahiyeti ile ilgilenmez. Dinin topluma yansıyan yönü, din sosyolojisinin esas inceleme alanıdır. Şayet din, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortam göz önüne alınmadan incelenirse birçok sosyolojik gerçek tespit edilemeyecektir.

Anahtar kelimeler: Din, Toplum, Karşılıklı İlişki, İnanç, İbadet, Sosyoloji.

ABSTRACT

Religion dates back as long as history of human being. It has been encountered someone who don't believe in religion individually in societies. But there hasn't been encountered a society which is ateist totally. Religion continues to be an ascending value even today.

There is a mutual relationship between society and religion. Society has an influence on all areas of religion in every aspect as well as religion has an impact on all areas of society.

Sociology of religion doesn't deal with the nature of religion. The reflecting aspect of religion to society is the main study area of the sociology of religion. If religion is studied without concerning the environment which it emerged, most of sociological realities cannot be detected.

Key Words: Religion, Society, Mutual Relationship, Faith, Worship, Sociology

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski dönemlere uzanan din olgusu, tarihsel çağların her evresinde varlığını hissettirmiştir. Sadece toplumsal hayatta tezahür etmekle kalmamış, bunun yanında insanların kaynaşması, dayanışması ve bütünleşmesinde son derece önemli rol oynamıştır. Sosyal bir olgu olarak din, toplumsal yaşamda bu olumlu ve yapıcı etkilerinin yanı sıra maalesef bazen de çatışma, kargaşa ve büyük çapta savaşların tetikçisi olmuştur. Bireysel anlamda dine ilgisiz ya da karşı kimseler görülebilirken bir toplumun tümüyle inançsız ya da ateist olduğuna pek rastlanamamıştır.¹ Nitekim eski Yunan filozoflarından Plutargue, “dünyayı dolaşınız, duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız; fakat mabedsiz ve mabudsuz bir şehir bulamayacaksınız”² diyerek bu gerçeği farklı bir şekilde ifade etmiştir. Öte yandan ünlü dinler tarihçisi olarak kabul edilen M.Eliade ise ilk insanın “dindar adam” olduğunu ileri sürmüş ve buna ilave olarak anlamlı bir dünyanın kuruluşunun da ancak kutsalın keşfi ile mümkün olabileceğini söylemiştir.³ Çünkü insanın dinle ilişkisi kendi doğal yapısında gizlidir. Mesela Katolik bir antropolog olan Evans-Pritchard, insandaki din duygusunun kaynağını, vahiy sezgisine yani ilahi sezgiye dayandırmıştır.

* Bu makale, “Dini Hayatın Sosyolojik Tahlili-Malatya Uygulaması” adlı doktora tezinden bir bölümün yeniden ele alınmasıyla oluşturulmuştur.

** Dr., Din Hizmetleri ve Eğitimi Şube Müdürü (Elazığ İl Müftülüğü).

¹ Osman Cilacı, Günümüz Dünya Dinleri, Ank., 1995, s.24.

² Ahmet Kahraman, Dinler Tarihi, İst., 1984, s.14.

³ Mircae Eliade, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu (Çev. M. Aydın), Konya, 1995, s.VI-1.

Ona göre bütün insanlarda bir vahiy sezgisi vardır ve dinler bu sezginin ürünüdür. Aynı şekilde Max Müller de tanrı sezgisinin insanda doğuştan bulunduğunu ileri sürer. Aslında bu iki yabancı bilim adamının söylediği ilahi sezgi, İslami terminolojide “fitrat” olarak ifade edilmektedir. Çünkü İslam’a göre bütün insanlar temiz, günahsız, gelişme ve olgunlaşmaya elverişli bir fitrat ile dünyaya gelirler. Bununla birlikte insanın yaratılışında kutsal bir varlığı tanıma, ona inanma ve sığınma eğilimi vardır.⁴ Zira insan yaratılışı gereği inanmaya yetenekli bir varlıktır.⁵ Zaten inanç olayı sadece insana has bir duygudur. Diğer bir söyleyişle inanç ve din olgusu, insanları diğer varlıklardan ayırt eden temel faktörlerden birisidir.⁶

Tarihsel süreci içerisinde ele alındığında sosyolojik bir vakıa olması nedeniyle din, insanın veya inanmanın tüm birey ve toplumları yakından ilgilendirmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak din ve inanç mevzuunda herkes tartışmalara girmekte, olumlu veya olumsuz görüş beyan etmektedir. Bu yönüyle ele alındığında her ne kadar ortaya bir takım olumsuz sonuçlar çıksa bile bu yaklaşım tarzı dinin insanların düşünce dünyasında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi ilgili ve ilgisiz herkesin din alanına müdahale etmesi, bazı sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla dinin temel kavramları örgüsünü iyice tanımayan, bu örgünün mantığını yakalayamayan bir kimsenin dinî verileri sağlıklı bir şekilde değerlendirmesinin mümkün olamayacağını ileri süren Aydın, “din alanı, herkesin at oynattığı sahipsiz bir arazi gibidir” demektedir.⁷ Bu sorunların yanında ayrıca din alanında bilgi alış-verişinde bulunurken alıcı ile vericiden kaynaklanan bazı iletişim engelleri de bulunmaktadır. Dinî iletişimde iki türlü iletişim engelinden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, kaynak kişinin aktardığı konularda yeterli bir bilgi donanımına sahip olmamasıdır. Örneğin “Kâfir” sözcüğünün her zaman dini inkâr eden kişiler için kullanılması doğru değildir. Çünkü bu kavram bazı yerlerde “nankör” anlamını da ifade etmektedir.⁸ Diğer bir iletişim engeli ise kaynağın hedef kitleyi analiz etmeden ve yeteri kadar tanımadan seviyeye uygun olmayan bir mesaj oluşturmasıdır.

Batı dünyasında sosyal bir kurum olarak din olgusu, birçok yönüyle bilimsel olarak araştırılmıştır. Oysaki ülkemizde sosyolojik anlamda din, batıdaki gelişmelere paralel olarak yeteri kadar incelenememiştir. Yapılan sosyal içerikli din araştırmaları da maalesef parmakla gösterilecek kadar az sayıdadır.⁹ Bu bağlamda Türköne, Türk sosyal biliminin din olgusunu yok saydığını adeta bu gerçekliğe gözlerini yumduğunu söylemekte ve Türk toplumunu anlamaya çalışan her insanın İslam’ın toplum hayatındaki işlevlerini göz ardı etmeden bilmek zorunda olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰

İslam ile ilgili çeşitli yorumlarda bulunan E.Gellner’e göre, orta çağ boyunca, Hristiyanlık, Çin, Hint ve İslam olmak üzere dört önemli uygarlık kendini göstermiştir. Bunlardan İslam medeniyeti hariç tutulursa diğer üçünde bir sekülerizasyon olayı yaşanmıştır. İslam’da böyle bir oluşumun henüz görülmediğini, ruhbanlık denen din adamları sınıfının bulunmadığını ve insanların eşit kabul edildiğini belirten E.Gellner, “İslam’da sekülerleşmenin olduğunu söylemek bütünüyle yanlıştır. Çünkü İslam’da sekülerleşme diye bir olguya ya da oluşuma rastlamak olanak dışıdır.” demektedir.¹¹ Aynı paralelde Güngör de görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “İslam, insanın dünyasını maddi ve manevi veya Kayser’in ile İsa’nın sahası diye ikiye ayırmamıştır. Başka bir ifadeyle İslam, insanı maddi ve manevi bütünüyle kavramaya çalışan, onu topyekün ele alan bir

⁴ Baki Adam, “İnsan Zihninin Ortak Doğası ve Din”, Din Bilimleri-2, Ank., 2009, s.205-206.

⁵ Rum,30/30.

⁶ A. Kurtkan Bilgiseven, Din Sosyolojisi, İst., 1985, s.1; A. Fuat Başgil, Din ve Laiklik, İst., 1985, s.68.

⁷ Mehmet Aydın, Din Felsefesi, İst., 1992, s.5.

⁸ Mustafa Köylü, Psiko-sosyal Açıdan Dinî İletişim, Ank., 2003, s.131.

⁹ Ertuğrul Gödelek, “Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma”, Ç.Ü.E.F.D. Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987, s.86.

¹⁰ Mümtaz’er Türköne, Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi, Ank., 1994, s.77.

¹¹ Ernest Gellner, “Postmodernizm, Akıl ve Din”(Çev. Y.Kaplan), Bilgi ve Hikmet, Güz, 1993/4, s.86.

sistemdir. Bu yüzden İslam, Hristiyanlık'taki manasıyla laik değildir. İslam'da laiklik daha ziyade vicdan hürriyeti şeklinde ortaya çıkmaktadır.”¹²

Öte yandan toplumların din karşısında tutum ve davranışları farklı derecelerde olmuştur. Nitekim Vergin, ülkemiz için dinin ne kadar anlamlı ve önemli olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Kimi devletlerin petrolü, kimi devletlerin silahı vardır. Ama Türkiye için en önemli faktör dindir.”¹³ Ayrıca 1959 yılında onbir ülkenin 6-14 yaşları arasındaki çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada, “Siz nesiniz?” (What are you?) sorusuna Türk çocuklarının verdikleri cevaplarda dinsel niteliği öne çıkarma hususunda ikinci sırada yer almışlardır.¹⁴ Bütün bu gerçekliğe rağmen ülkemizde özellikle batılılaşma süreci ile birlikte dinin varlığı ve sosyal konumu tartışma konusu yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin siyasi iktidar kadroları, Türkiye'nin artık İslam medeniyetinde kalamayacağını düşünmüşlerdir. Maalesef bu tür anlayışlar haliyle Türkiye'nin İslam ve Batı kültürleri arasında bocalamasına zemin hazırlamıştır. Böyle bir yaklaşım tarzı ile Türkiye ne batı kültürüne tam anlamıyla girebilmiş, ne de İslam kültüründe kalabilmiştir.¹⁵ İslam'ın vicdanlarda sadece yer alabileceğini savunan katı bir laiklik anlayışı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinin yer altına çekilerek ehil ve yeterli olmayan kişilerce uygunsuz mekânlarda eğitim ve öğretiminin gizlice yapılmasına neden olmuştur. Bu yasaklamalarla birlikte din, şehirden köylere doğru bir yön takip ederek adeta kapalı bir hayat alanına girmeye başlamıştır. Bunun sonucunda “taşralanmış bir Müslümanlık” ortaya çıkmıştır. Bilahare 1950'li yıllardan itibaren nispeten sağlanan özgürlük ve serbestlik ortamında din, köylerden tekrar şehire doğru bir yönelme göstermiştir. Ancak üzülerek belirtelim ki, bu geriye dönüş olayı sağlıklı bir İslamlaşmayı sağlayamamış, özellikle gecekondu bölgelerinde bir “arabesk İslam” anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹⁶

Öte yandan sanayileşmenin getirdiği kentleşmeyle birlikte, dinin sosyal hayattan tamamen çekilerek fonksiyonunu kaybedeceği yönündeki görüş ve varsayımların aksine günümüz modern metropol şehirlerinde yaşayan bireyler tekrar dine yönelmişlerdir. Aşırı bireysellik ve sekülarizasyon anlayışı, insanları kalabalıklar arasında yalnızlığa itmiştir. Bunun sonucu olarak bireyler yeniden cemaat hayatına dönmeye ve sığınmaya başlamışlardır.¹⁷ Aynı şekilde Karadeniz Ereğli'sinde 1970 ve 1971 yıllarında üç köyde yapılmış bir alan araştırmasında –sanayileşmenin bireyleri dine ilgisiz hale getireceği varsayımının aksine- Demir-Çelik fabrikalarının kurulmasını takip eden birkaç yıl içerisinde dinsel bir artışın olduğu gözlenmiştir. Daha da önemlisi, fabrikalara sınır olan bir köyde önceleri mevcut olmayan bir tarikat kendini göstermeye başlamıştır.¹⁸ Aslında modern toplumda görülen iniş ve çıkışlar, her türlü sarsıntılar ve geriye dönüş olayı, bir intibak ve uyum probleminden başka bir şey değildir. Öyle ki modern kent hayatında eskinin geleneksel ve şekilci din anlayışının yerine daha akılcı, bilinçli ve daha içten yaşanan bir dindarlığın yerleşmekte olduğu görülmüştür.¹⁹ Bu bağlamda Yinger, yeni inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ortamların iyi incelenmesi gerektiğini, böyle bir tahlil yapılmadan geleneksel din anlayışının tamamen yıkıldığı yönünde yorum yapmanın bizi yanılgılara götürebileceğini söyler. Ona göre, “dini çöküş” döneminden söz etmek yerine “dini değişim”den bahsetmek daha uygun olur.²⁰ Halbuki bazı sosyologlar, modern toplumsal süreçlerin hızlanmasıyla birlikte dinlerin sosyal hayattan kalkacağı yönünde görüş belirtmişlerdi. Ancak günümüzün çağdaş toplumlarında dinin etkisinin azaldığı yönünde bir emare görülmediği gibi aksine son yıllarda

¹² Erol Güngör, İslam'ın Bugünkü Mes'eleleri, İst., 1991, s.58.

¹³ Nur Vergin, Kutlu Doğum Haftası, 1. Uluslararası İlmî Toplantı(Bildiri), T.D.V. Haber Bülteni, 1994, Sayı 31, s.21.

¹⁴ Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İst., 1992, s.80.

¹⁵ Erol Güngör, İslam'ın Bugünkü Mes'eleleri, İst., 1991, s.118.

¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Değişen Dünyada İslam'ın Batıya Dönük Yüzü”, Türkiye Günlüğü, Sayı 35, 1995, s.91-92.

¹⁷ A. Yaşar Sarıbay, “Refah Partisi'nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, Türkiye Günlüğü, Sayı27, 1994, s.20.

¹⁸ Nur Vergin, “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, İ.Ü. İk.Fak. Mecmuası, Cilt 37, Sayı 1-4, 1986, s.117.

¹⁹ Ali Coşkun, “Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya”, Bilgi ve Hikmet, Bahar, 1994/6, s.46.

²⁰ John Milton Yinger, The Scientific Study of Religion, The Macmillan Com, London, 1970, s.1.

yeniden bir “dine dönüş” olgusu yaşanmaktadır. Bu nedenle Gilles Kepel bu durumu “Tanrının İntikamı” olarak değerlendirirken Bell ise “kutsala dönüş” ismini vermektedir.²¹

Diğer taraftan dinlerin bilimsel bir şekilde incelenip incelenemeyeceği de ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle hangi alanının sosyolojik boyutunu oluşturduğu veya hangi yönünün de sosyolojik olmayıp bireysel olduğu konusu, din sosyolojisinin büyük bir problemi olmaya devam etmektedir. Özdalga, “bilim dinsel hayatın bütün sınırlarını keşfedemez. Bilimsel ya da rasyonel bir yaklaşımla incelenebilecek olan dinin sonuçlarıdır.” açıklamasında bulunur.²² Mc. Guire ise dinin sosyolojik olarak incelenmesini engelleyen alanın dinin kutsallık boyutu olduğunu söyler.²³ Öbür taraftan N. Smart, dinin kompleks bir yapıya sahip olması nedeniyle yapılacak her türlü inceleme ve araştırmalarda görünen ve görünmeyen boyutları ile ele alınması gerektiğini ileri sürer.²⁴ Zaten din sosyolojisinin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü din sosyolojisinin bir yönü Din Bilimleri’ne dayanırken diğer bir yönü sosyoloji ile temas halindedir. Daha açık bir ifade ile dinsel hareket ve olayları sadece dinî boyutu ile ele alarak incelemek yeterli değildir. Tabii ki dinî objelerin toplumsal yönü göz ardı edilerek yapılan açıklamalar da aynı şekilde eksiktir. Bu bağlamda M. Eliade’nin dinin özünü ve kaynağını oluşturan kutsalın katıksız ve saf bir şekilde elde etme imkânının bulunmadığı ancak beşeri, toplumsal ve kültürel ortamlarda sarmaş-dolaş bir halde onu yakalama şansının olduğu yönündeki tespiti son derece anlamlıdır.²⁵ Benzer bir yaklaşım tarzı, antropolog Radcliffe-Brown’da görülür. Ona göre bir dinin anlaşılması için etkilerinin araştırılması gerekir. Dolayısıyla din, faaliyet halinde incelenmelidir.²⁶ Şayet din, içinde bulunduğu sosyal ve kültürel sistem göz önüne alınmadan incelenirse birçok sosyolojik gerçek tespit edilemeyecektir.²⁷

Din sosyolojisi Bouman’a göre, inancın mahiyeti üzerinde durmaz. Asıl onun için önemli olan, dinin sosyal hayattaki tezahürleridir. Gablentz de dinin muhtevasının yani bireyin kutsal güçlerle olan ilişkisinin, sosyolojinin inceleme alanı dışında olduğunu söyler. Yinger’e göre eğer din, tabiatüstü bir güçle temas olarak değerlendirilirse, din sosyolojisi o halde bu ilişkinin sadece dünyevi boyutuyla ilgilenir.²⁸

Din sosyolojisi, din bilimleri içinde yer almakla birlikte bir tarafı da sosyolojiye dayanmaktadır. Çünkü o, toplumsal gerçekliğin bilgisine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle din bilimlerinden ayrılır. Zira ilahiyat bilimi normatif bilimler arasında yer alırken din sosyolojisi, dinler tarihi, din fenomenolojisi ve din psikolojisi gibi normatif olmayıp objektif bir özelliğe sahiptir. Bu hususu Joachim Wach şöyle özetlemektedir: “Normatif bir bilim olan ilahiyatın amacı belli bir dinin incelenmesi, yorumu ve açıklanmasıdır. Din fenomenolojisi, tarihi, psikolojisi ve sosyolojisinin yardımına başvuran genel din bilimi ise temelinde deskriptiftir; onun gayesi yalnızca her dinin tabiatını anlamaktır.”²⁹ Nasıl ki sosyoloji insanın sosyal davranışlarıyla ilgileniyorsa, din sosyolojisi de bu sosyal davranışların özel bir şeklini araştırma kapsamına alır. Öyleyse din, sosyal bir olgu olma vasfını koruduğu sürece sosyolojinin ilgi alanında yer alacaktır. Dolayısıyla insanların dinî düşüncelerle gerçekleştirdikleri her türlü sosyal davranışlar din sosyolojisinin alanına girer. Weber, sosyolojinin ilk görevinin “Sosyal Davranışı Açıklama” olarak düşündüğünden din sosyolojisi dinin mahiyet ve içeriğiyle değil, toplumsal davranışın özel bir tarzının ortaya koyduğu etkiler ve şartlarla ilgilenmesi gerektiğini söyler.³⁰

²¹ Ergün Yıldırım, Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi, İst., 1999, s.9.

²² Elizabeth Özdalga, “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, İslamî Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 1989, s.38.

²³ Yümnü Sezen, İslam Sosyolojisine Giriş, İst., 1994, s.27.

²⁴ Ninian Smart, “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev. A.İ. Yitik), D.E.Ü.İ.F.D., Cilt 7, 1992, s.423-424.

²⁵ Ünver Günay, Din Sosyolojisi, İst., 2000, 3. Baskı, s.51-53.

²⁶ Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İst., 1992, s.50.

²⁷ John Milton Yinger, The Scientific Study of Religion, The Macmillan Com, London, 1970, s.21.

²⁸ Niyazi Akyüz v.d, “Din Sosyolojisi Bilimi”, Din Bilimleri 2, Ank., 2009, s.8.

²⁹ Joachim Wach, Din Sosyolojisi (Çev. Ünver Günay), Kayseri, 1990, s.1.

³⁰ Niyazi Akyüz v.d, “Din Sosyolojisi Bilimi”, Din Bilimleri 2, Ank., 2007, s.9.

Wach'a göre dini tecrübe; teorik, pratik ve sosyolojik olmak üzere üç farklı şekilde tezahür eder. İnanç, düşünce ve doktrinler dinin teorik yönünü oluştururken ibadetler de pratik boyutunu ifade eder. Her dinin kendine göre bir takım ritüelleri vardır. Hatta ritüel ve ibadet boyutu bulunmayan dinlerin yaşamaya devam etmesinin mümkün olamayacağı bile düşünülmüştür. Bu yüzden ibadet, töre ve törenler bir din için en temel ve başta gelen tezahürler olarak ele alınmıştır. Çünkü Freyer, dini davranışlar olarak ibadetlerin insanlarda ortak inanç ve tasavvurlara sahip olma duygularını yerleştirdiğini ve insanları birbirine yaklaştırdığını söylemektedir. Diğer taraftan dinin inanç(teorik) yönü, toplumda bireyleri ya da grupları farklılaşmalara ve hatta bölünmelere götürebiliyorken ibadetler, aksine farklılıkları ortadan kaldırarak kaynaştırıp bütünleştirmektedir. Dinî tecrübenin geriye kalan ifadesi ise sosyolojik veçhedir. Zira din her ne kadar bireysel bir olgu olsa da onun toplumsal yönünü göz ardı etmemiz mümkün değildir. Çünkü sosyolojik boyut, dinin diğer pratik ve teorik yönlerinin bir nevi tamamlayıcısıdır. Bu anlamda dinî ayinler, topluluğun basit bir anlatımından ibaret değildir. Gerçekten ayin ve törenler, dini aynı zamanda ayakta tutarlar. Çünkü her din, bağlıları arasında sosyal ilişkileri devam ettirmek istediğinden cemaatsal bir yapıya ihtiyaç duyar.³¹

1. Din Toplum İlişkileri

G.Kehrer'e göre din ve toplumun karşılıklı ilişkileri, din sosyolojisinin asıl inceleme alanını oluşturmaktadır. Aynı zamanda din, incelenip araştırılması en zor konular arasında yer almaktadır. İşte işin bu zorluğu ve karmaşıklığı, birbirinden farklı birçok yaklaşım tarzının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Örneğin R.Otto ve P.L.Berger'in de içinde yer aldığı bir görüşe göre din olgusunun ancak bir kısmı bilimsel olarak araştırılabilir. Çünkü onun ilahî, kutsal ve sırlı boyutunun sosyolojik olarak incelenmesi imkansızdır.³² Zira böyle bir çaba en azından sağlıklı sonuçlar vermeyecektir. Dolayısıyla toplumsal olayların sadece görünen boyutu ile ele alınması, doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmemektedir. Nitekim aynı görüşü paylaşan Mc. Guire, "dine sosyolojik olarak bakılmasını engelleyen önemli bir husus, dinin kutsallığı, öylesine derin saygı uyandıran şahsi bir mesele olmasıdır" demektedir.³³

Wach, din-toplum ilişkilerini inceleyen kimsenin bu iki alanla ilgili yeterli ve köklü bir bilgi birikimine sahip olması gerektiğini söyler. Buna ilave olarak, bu ilişkilerin belirli bir zaman dilimi içerisinde ele alınmasının ya da sadece bazı dinlerin göz önüne alınarak değerlendirme yapılmasının hatalı olacağını belirtir.³⁴ Diğer yandan din ve toplum ilişkilerini ele alan çok farklı yaklaşım tarzları bulunmakla birlikte, onları iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisine göre din, topluma şekil vererek sosyal yapıyı oluşturur. İkinci görüş ise tersine dinin toplum veya çevrenin bir ürünü olduğunu ileri sürer. Bu görüşlerden her biri iki faktörden sadece birini öne çıkardığından tutarlı ve isabetli görülmemiştir. Halbuki modern bilimsel anlayış, bu iki fenomenden sadece birisinin aşırı derecede öncellenmesini kabul etmez, bunun yerine karşılıklı etkileşimi esas alır. Bu bağlamda Bilgiseven'in, "çünkü sosyal realite, tek bir faktörün değil, birden fazla faktörlerin değişken olarak rol oynadıkları bir realitedir" ifadesi bu hususu gayet güzel bir şekilde özetlemektedir.³⁵

1.1. Dinin Toplum Üzerindeki Etkisi

Toplumsal hayatta önemli yer tutan inançlar, sosyal yaşamla ilgili bir takım kurallar koyarak sosyal yapı üzerinde etkili olurlar. Hatta geleneksel toplumlarda ekonomik, siyasal ve sosyal kurumlar ile kültürel normların özünü, din oluştururdu. Klan, komşuluk ve millet gibi aile de dinin toplumda taşıyıcısıdır. Aileyi etkisi altına alan din, buna bağlı olarak evlenme ve boşanmaya belirli bir yön vermektedir.³⁶ Aile içerisinde gözlerini açan çocuk, ilk eğitimini burada almaya başlar.

³¹ Niyazi Akyüz, "Din ve Toplum İlişkisi", Din Bilimleri 2, Ank., 2009, s.66-69.

³² M. Emin Köktaş, Türkiye'de Dinî Hayat, İst., 1993, s.32.

³³ Yümnü Sezen, İslam Sosyolojisine Giriş, İst., 1994, s.27.

³⁴ Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş (Çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.4-7.

³⁵ A. Kurtkan Bilgiseven, Sosyoloji, İst., 1976, s.33.

³⁶ Nihat Nirun, v.d., Sosyoloji, İst., 1986, s.102.

Sonra aile, eğitim görevini yavaş yavaş okul ve sosyal çevreye bırakır. Dinin aile üzerindeki bu etkinliği, ilkelerde daha fazladır. Aile reisi olan baba, aynı zamanda kültürlüğünün de başkanlığını yapardı.³⁷ Ahlaki değerlere büyük önem veren dinler, bu konuda çok kapsamlı kurallar getirmişlerdir. Bu yüzden hukuk ve ahlakın dini mezheplerden esinlenerek ortaya çıktığını iddia eden görüşlere de rastlanmaktadır.³⁸ Örf ve adetlerin de din ile yakın münasebeti vardır. İlkel insanlar, bazı şeylere dokunmayı tehlikeli kabul ederek tabu haline getirmişlerdir. Tabu halini almış yerler ve kişilerle temasta bulunmak yasaktır. Bazı günlerin uğurlu veya uğursuz görülmesini bu anlamda değerlendirmek gerekir. Bilgiseven bu bağlantıya işaretlerle “örf ve adetlerin her cemiyette dinin tesiri altında şekillendiğini inkâr etmek ise sosyolojik körlüktür.” demektedir.³⁹ Öte yandan, dinî tören ve ibadetlerin belirli zamanlarda yapılmış olması, takvimi zorunlu hale getirmiş ve astronomi biliminin doğuşunda etkili olmuştur. Sanatla yakın ilişkisi olan din, mimariyi, müziği ve şiiri zenginleştirmiştir. Zaten bazı sanat dalları, dinî isimle anılır. İslam sanatı ve Hristiyanlık sanatı gibi. Dinî inanç ve düşünceler, toplumların sanat anlayışlarına etkide bulunurlar. Örnek olarak, İslam’da resim ve heykelin iyi karşılanmaması veya en azından tartışma konusu olması, bu toplumun çini, minyatür, hat sanatı, tezhip vb. diğer sanat dallarına yönelmelerine neden olmuştur. Mısır pramitleri, Yunan trajedileri, Mevlana'nın Mesnevisi, Süleyman Çelebi'nin Mevlid adlı eseri dinî düşüncenin ortaya çıkardığı sanat eserleridir.⁴⁰

Şüphesiz inançların devletler üzerinde de aktif rolleri vardır. Özellikle tekâmül etmiş dinler, mülkiyet şekillerinin gelişmesine ve büyük devletlerin kurulmasına katkıda bulunurlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasından önce, bu yörelere dervişler gelerek dinî cemaatler oluşturmuşlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Tüm bunların Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda önemli rolü olmuştur. Tarihte teokratik veya yarı teokratik devletler kurulmuştur. Bilahare devletlerin dinle bağlantısı kesilerek bağımsız hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır. Fakat devlet fonksiyonunu icra ederken en büyük desteğini yine dinden almıştır. Çünkü devlet için önem taşıyan askerlik yapmayı, vergi vermeyi, başkasının hakkına saygılı olmayı kutsal kabul etmek, dinin insanlara telkin ettiği tutum ve davranışlardır.⁴¹ Ayrıca devletin farklı uluslardan oluştuğu durumlarda dine çok büyük görevler düşmektedir. Nitekim Wach, dinin devlet üzerindeki etkisini şöyle ifade etmektedir. "Din, çok çeşitli biçimlerde devleti hukuk, fiiliyat, şekil ve muhteva bakımından etkiler ve yönlendirir. İlkel kavimlerde hükümdar ilahlara, rûhanî krallara, aziz liderlere tanık olmaktadır." ⁴² Dinin bu yönlü etkisi, Peru'da ve eski Mısır'da görülmüştür.

Dinler toplumların kültürü üzerinde de büyük bir etki oluştururlar. Özellikle ilkel toplumlarda din, kültürü tümüyle etkiler ve şekillendirir. Mesela bayramlar, ekonomik anlaşmalar ve çeşitli sportif çalışmalar, hep dinî bir düşünceden kaynaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen kültürü, tamamen dinin bir unsuru olarak kabul etmek, hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü dinin, kültürü aşan ilahî bir boyutu vardır. Bu farklılık dini, kültürün öteki unsurlarından ayırır.⁴³ Freyer, dinin ekonomi, hukuk, sanat, bilim ve eğitim gibi kültürün birer alanı şeklinde değerlendirilemeyeceğini, bunlardan farklı olarak dinin kuşatıcı bir yönünün bulunduğu parmak basmakta ve şöyle demektedir: "Netice itibarıyla din, kültürün kendisinden ayrılması veya tecrid edilmesi kabil olan bir cüzü değildir. Belki o, zihniyetiyle bütün kültür sahasına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlarından dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir. Dinine bağlı bir budistin, iktisat, san'at ve ilh hadiselerine karşı tutumu, ister istemez bir müslüman veya hristiyanınkinden farklıdır"⁴⁴ Din, hukuk, sanat, devlet, aile kurumlarında olduğu gibi ekonomik hayat üzerinde de son derece belirleyici bir tesire sahiptir. Tüm sosyal alanları kuşatan dinin dünya ve mülkiyet karşısında takındığı tavır, ekonomik

³⁷ Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş, (çev. B. İnandı), Ank.,1987,s.18.

³⁸ C.B. ve J.R., Sosyolojinin Unsurları (Çev. K.N. Duru), Millî Eğitim Basımevi, İst., 1975, s.341.

³⁹ A. Kurtkan Bilgiseven, Eğitim Sosyolojisi, İst., 1987, s.114.

⁴⁰ Yümnü Sezen, Sosyoloji Açısından Din, İst., 1988, s.122.

⁴¹ Yümnü Sezen, Sosyoloji Açısından Din, İst., 1988, s.38,138.

⁴² Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş,(çev. B. İnandı),Ank.,1987, s.21.

⁴³ Abdurrahman Dodurgalı, Eğitim Sosyolojisi, İst., 1995, s.45.

⁴⁴ Hans Freyer, Din Sosyolojisi (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank.,1964, s.75.

faaliyetlerde önemli yer tutar. Din ve kapitalizm arasında bir ilgi kurmaya çalışan M. Weber bilindiği gibi, dinsel fikirlerin kapitalist gelişmeyi ne ölçüde etkilediğini araştırmıştır. Reformasyon hareketi sonucu bağımsızlığına kavuşan Hristiyanlık, özellikle bunun belli bazı türleri, diğer dinlere kıyasla kapitalizmin gelişmesi için daha elverişli olduğu görüşünü savunmaktadır. Ona göre yeni Protestan mezhebindeki değer ve inançlar, toplumu kapitalist bir aşamaya götürmede olumlu bir ortam sağlamıştır.⁴⁵ Ayrıca ekonomik nedenlerle oluşturulan dernek, klüp ve meslekî kuruluşlar ile çoğunlukla siyasi amaçlarla kurulan uluslararası örgütlerin ortaya çıkışında ve işleyişinde dinî düşüncenin önemli rolünün olduğu bir gerçektir.

Din, köy, şehir ve bölgeler üzerinde de etkili olmakta, bunların gerek meydana gelmesinde, gerekse büyümesinde önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak insanların ortak bir kült etrafında toplanmasıyla oluşan bu yerler, zamanla daha da büyüyerek kutsal merkezler (Mekke, Roma vb.) halini almıştır. Bu merkezler, bilahare ülkenin diğer büyük yerleşim yerleri ile rekabet edecek duruma gelmişlerdir.⁴⁶

Fertlerin inanç ve tutumlarının da din ile çok yakın bir ilişki içinde olduğu görülmüştür. Örnek olarak Carlson (1934) yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinin çeşitli sosyal konulara ait görüşlerinin oluşumunda dinin önemli yer tuttuğunu tesbit etmiştir.⁴⁷ Aile, oymak, kabile, boy ve millet gibi doğal birlikler, gerek zihniyet ve gerekse toplumsal örgütlenme yönünden dinin etkisi altındadırlar. Weber de dinin "zihniyet oluşumuna katkıda bulunan tarihi, coğrafi pek çok iç ve dış etkenlerden sadece bir tanesi" olduğuna işaret etmektedir.⁴⁸ Dinlerin dünyaya karşı takındıkları zihniyet, mensuplarının tüm soyal hayatını yakından ilgilendirmektedir. Örnek olarak, eski İran dini Zerdüştlük mülk edinmeye büyük önem vermekte ve zenginliği fakirlikten üstün tutmaktadır. Buna karşılık Budizm, dünyayı bir hayal alemi ve ilahi gerçekleri görmeye bir engel olarak nitelendirmektedir.⁴⁹

Dinin başlıca fonksiyonlarından biri, sosyal kontrol aracı olarak toplumda bütünleşmeye büyük katkıda bulunmasıdır. Bir kısım davranışları kutsallık fikri ile desteklerken bazı hareketleri de günah kabul ederek yapılmasına engel olur. Böylece bireylerin her çeşit tavırlarının ilgili toplumun değer yargılarına uygun olmasını temin eder. Ayrıca topluca yapılan dinî ayin ve törenler, bireyler arasında toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı kuvvetlendirir. "Grup ruhu" oluşturarak ortak duygu ve düşüncelerin oluşmasına katkıda bulunur. Böylece din, toplumda istikrarı ve devamı sağlamış olur.⁵⁰ Bireylerde sabır, feragat, ümit ve mücadele ruhunu geliştiren din, her çeşit bencillığe karşı koyar. Bütün bu niteliklerini gözönüne alarak F. Bacon din için "toplumun en kuvvetli zinciri" demektedir.⁵¹ Nitekim, Berger de dinin insanlık tarihi boyunca anomiyeye karşı en etkili siperlerden biri olduğunu ileri sürer.⁵² Bunun yanı sıra suçluluk duygusunun gerek ortaya çıkmasında ve gerek bastırılmasında din kuvvetli bir etken olarak kendini gösterir. Diğer yandan ölüm korku ve kaygısıyla baş etmede dinî inancın mühim bir rolü vardır. Bunlarla birlikte dinî duygu ve düşünceler, insanlar arası ilişkilerde tezahür eden ahlâki sorunların çözümünde rehberlik edebilirler; özellikle ruh ve beden sağlığının korunmasında derin bir etkiye sahiptirler.

Dinî inanç ve uygulamaların bireyin yaşam kalitesi ile olan ilişkisi, din psikologlarının ilgi duyduğu konuların başında yer almıştır. Bu nedenle Türkiye’de ve Batı ülkelerinde bu amaçla birçok araştırma gerçekleştirilmiştir. Yaşam kalitesinin başında şüphesiz mutluluk gelmektedir. İnsanların mutluluk ve huzurunu temin etme çabası, genelde dinlerin ortak hedefleri arasında yer alır. Bu yüzden her dinin kendine göre bir takım ibadet ve ritüelleri vardır. Genelde ibadet ve dinî

⁴⁵ Ahmet Yücekök, Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-ekonomik Tabanı, Ank., 1971, s.60.

⁴⁶ Joachim Wach, Din Sosyolojisine Giriş, (çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.19.

⁴⁷ D. Krech ve R. Crutchfield, Sosyal Psikoloji (Çev. Erol Güngör), Ötüken Yay., 3. Baskı, İst., 1980, s.205.

⁴⁸ Max Weber, Sosyoloji Yazıları (Çev. T. Parla), 3. Baskı, 1993, İst., s.227-228.; Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, İst., 1983, s.24.

⁴⁹ Ünver Günay, Din Sosyolojisi Dersleri, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993, s.320-321.

⁵⁰ Sulhi Dönmezer, Sosyoloji, Ank., 1984, s.263.

⁵¹ Hans Freyer, Din Sosyolojisi (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank., 1964, s.37.

⁵² Peter L. Berger, Dinin Sosyal Gerçekliği (Çev. Ali Coşkun), İst., 1993, s.138.

uygulamaları yerine getiren bireylerin diğerlerine kıyasla daha tatminkâr oldukları tesbit edilmiştir. Bilhassa yaşlılık dönemlerinde görülen yalnızlık ve sosyal hayattan soyutlanma problemine, dinî pratikleri yerine getirmenin oldukça önemli katkısının olduğu müşahede edilmiştir. Çünkü toplu yapılan ibadet ve ritüeller, insanları trans haline getirerek ortak bir duygunun oluşumuna zemin hazırlar. Böylece toplumsal dayanışma, karşılıklı destek ve güven ortamı sağlanmış olur. Nitekim Avustralya’da gerçekleştirilen bir araştırmada (Kaldor,1994), katılanların %24’ü gibi bir bölümü, en yakın arkadaşlarının, dindaşları arasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Aynı araştırma sonucuna göre kişilerin, yakın arkadaşlarını kendi dindaşları arsından seçtikleri görülmüştür(%46). Ayrıca dinlerde öldükten sonra dirilmeye ve ahiret hayatına inanç,bireylerin kendilerini daha mutlu hissetmelerinde etkili bir faktör olduğu, araştırmaların diğer bir sonucudur.

Öbür yandan dinî hayat ile bireyin sağlığı arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek maksadıyla da çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara göre, ibadatlere katılım düzeyleri yüksek bulunan kişiler arasında kalp hastalıklarından kaynaklanan ölümler ile sindirim ve solunum sistemine ilişkin kanser oranlarının daha az olduğu görülmüştür. Çünkü dini gelenekler kişinin beslenme alışkanlığı üzerinde etkisini gösterdiği gibi, dua ve ibadetler de olumlu duygu ve düşünceler vasıtasıyla bağışıklık sistemini harekete geçirmekte ve her türlü olumsuzluk karşısında bünyeyi korumaktadır. Benzer bir ilişki, dinî inançla alkol ve uyuşturucu kullanımı arasında da görülmektedir. Farklı bir söyleyişle,bireyin dini inançları güçlendikçe alkol ve uyuşturucu bağımlılığı azalmaktadır.

Dini inanç ve düşünce ile sevgi arasında da bir ilişki vardır. Genelde bütün dinler, insanlara sevgi başta olmak üzere hoşgörülü olmak, affedicilik, yardımseverlik, dürüstlük, cömertlik vb. gibi güzel hasletleri aşılamaaya çalışır. Çünkü bu tür davranışlar, dindar olmanın da en başta gelen göstergeleri olarak kabul edilir. Nitekim insanların psikolojik temel istekleri sıralanırken sevgi ve aidiyet ihtiyacının başta geldiği anlaşılmıştır (Maslow,1970). Aile ve arkadaş grupları, sevgiye duyulan ihtiyacı kısmen karşılarsa da bunun yeterli olduğunu söyleme imkânımız yoktur. Çünkü sağlıklı bir kişilik ancak, ”karşılıksız, içten sevgi ve şefkat”le sağlanabilir (Rogers,1951).Daha da ötesi, yeterince okşanıp sevilmeyen çocuklarda gelişim bozukluklarının ortaya çıktığı görülmüştür.⁵³

1.1.1. Din ve sosyal değişme

Bütün dinler, kendi anlayışına uygun bazı davranış kalıpları, kaideler ve prensipler ortaya koyarlar. Bir dini kabullenen insan, doğal olarak her yerde inandığı dinin kurallarına göre hayatını tanzim etmeye başlar. Bu süreç içerisinde, dinin verdiği güç ve motivasyonla bir takım sosyal davranışlar gösterir. Şu halde sosyal yapıda etkili bir aktör olarak dinin, toplumsal değişmelerden bağımsız olması beklenemez. Çünkü toplumsal yapıda oluşan her çeşit değişimden sosyal bir kurum olması nedeniyle din de üzerine düşen payı alır. Zira toplumsal yapı, kendisini oluşturan unsurların karşılıklı olarak birbirini etkiledikleri bir bütün şeklinde değerlendirilmektedir. Öyleyse bu mekanizma içerisinde gerçekleşen değişmelerden bazı ünitelerin etkilenmediğini düşünmek, sağlıklı bir anlayış tarzı değildir. Zaten böyle bir yaklaşım, toplumsal realite ve gerçeklerle örtüşmez. O halde dinî alanda meydana gelen değişmeler, mevcut sosyal yapı üzerinde etkili olduğu gibi, sosyal yapıdaki değişmeler de ister istemez dinde birtakım yapısal değişimlere neden olurlar.⁵⁴

Günay, din ile sosyal değişme arasında iki yönlü bir ilişkiden söz edilmesini gerektiğini söyler. Çünkü din, bir yönüyle sosyal değişmeye engel bir konumda yer alırken öbür yandan sosyal değişmenin temel faktörü ve motor gücü olarak tezahür etmektedir. Gerçekten hemen her din, başlangıçta din kurucusuna aşırı derecede bir bağlılığı ve itaati esas alır. Bu nedenle, zamanla dinde meydana gelen değişmeler, dinden uzaklaşma olarak algılanmasından ötürü, toplumda yeniden “dine dönüş” veya “ihya” adı altında bazı hareketler baş gösterir. Dinler, genelde muhafazakâr bir

⁵³ Recep Yaparel, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Yaşantıya Etkisi”, Din Bilimleri 1, Ank., 2007, s.26-32.

⁵⁴ Niyazi Akyüz v.d., “Din ve Toplumsal Değişme”, Din Bilimleri 2,Ank.,2009, s.142.

yapıya sahip olmaları sebebiyle sosyal değişmelere kapalı gibi değerlendirilmektedir. Halbuki dinin bu olumsuz tavırları yanında özellikle sosyal bütünleşme ve kaynaşmanın husule gelmesinde çok etkili olduğu, genelde herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Mesela Durkheim, toplumsal anominin temelinde, dinin fonksiyonelliğini kaybetmesine paralel olarak dayanışma ve tesanüt bağlarının çözümlenmesinin yattığını söyler. Weber'e göre dinî ve ahlakî değerler, sosyal ve ekonomik değişme olgusu içerisinde yer alabilirler. Hatta meydana gelen bu değişikliklerin hakim faktörü rolünü de oynayabilirler. Fakat buna rağmen sadece bu etmen, sosyal değişimin tek nedeni olarak değerlendirilemez. Yine Weber, dinin sosyal değişimde oynadığı etkin rolü anlamak için dinî önderlerin bir tipolojisini çıkarır. Ona göre peygamber, karizmatik liderliğin bir tezahürü olarak ele alınmalıdır. Çünkü peygamber toplumda yerleşmiş ve kök salmış mekanizmayı değiştirmeye çalışır ve adeta bu geleneksel yapıya meydan okur.⁵⁵ Çünkü yeni bir din, yeni fikirler oluşturur. Yeni fikirler de yeni teşkilatların kurulmasını sağlarlar. Özellikle ekonomik kalkınmada zihniyetin çok önemli bir yeri vardır. Helal yoldan kazanç elde etmenin ibadet kabul edildiği toplumlarda ekonomi büyük gelişme gösterir. Örneğin Japonya, bankalarda çalışan personele manevi eğitim vererek verimi artırmada başarılı sonuçlar elde etmiştir.⁵⁶ Diğer yandan sosyal değişimde çoğu zaman itici rol alan din, bazen de engelleyici bir tavır sergilemiştir. Nitekim Budizm'in hâkim olduğu toplumlarda, bunun tipik örneğini görmek mümkündür. Bu toplumda vebaya karşı koymak için, uzmanların hastalık nedeni hayvanların öldürülmesi gerektiği fikrine, "hiçbir canlı öldürülemez" inancıyla karşı çıkmıştır. Yine Erzurum'un bazı köylerinde, merinos cinsi hayvanların domuzla benzetilmesi, bu sektörü olumsuz yönde etkilemiştir.⁵⁷

1.2. Toplumun Din Üzerindeki Etkisi:

Toplumun dini oluşturduğu konusu, sistematik araştırmalara rağmen tam manasıyla tespit ve ispat edilmiş olmamakla beraber bir hayli büyük olduğu anlaşılmaktadır. Dini, toplumun salt bir fonksiyonu olarak gören sosyolojizm adlı görüş, antropolojizme ve yeniçağda onunla birleşen psikolojizme dayanır. Sanıldığı gibi, toplumun dine olan büyük etkisi Marx ekolu tarafından vurgulanmamıştır. Burada sosyolog Schleiermacher ve tarihi materyalizmin babası Hegel'in de hatırlanması gerekir. "Her din belli sosyal şartlarda ortaya çıkar ve belli sosyal zümreler tarafından yaşatılır." diyen Wach, modern büyük kentlerde görülen dinî zayıflığı ve buna karşılık, kırsal alandaki canlılığı, toplumun din üzerindeki etkisine örnek gösterir.⁵⁸

Bir din incelenirken onun kurucusunun göz önüne alınması gerekir. Çünkü toplumsal çevre, din kurucusunun zihniyetinin oluşmasında çok etkilidir. Bu nedenle din yenileyicisi, bu çalışmalarında mevcut geleneklerin etkisi dışında kalmaz. Zerdüşt dini bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Toplumsal çevre gibi, doğal çevrenin de din üzerinde çok yönlü etkisi vardır. Örnek olarak, Sami dinlerinden birçoğu, ay tanrısına önem vermişlerdir. Bunun nedeni, göçebelerin güneş sıcağından uzak kalmak için gecenin serinliğini tercih etmelerindedir. Toplumsal ve doğal çevrenin olduğu gibi, kültür ve medeniyetin ilerlemesi de din üzerinde kendini hissettirir. Tarımla uğraşan toplumların şehir hayatına geçişi ile birlikte önceki dinî bayram ve yortular önemini kaybederek farklı sembollerle yeni şekiller almaya başlar. Okuma-yazmanın çoğalmasıyla dinlerin yayılmasında bir hızlanma göze çarpar. Öte yandan evrensel dinler içinde bile önceki dinlerin kalıntılarına rastlanabilmektedir. Bu kalıntıların zamanla evrensel dinlerin şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur.⁵⁹ İlkel topluluklar arasında zaman zaman meydana gelen kabile çatışmaları, dinler üzerinde çok etkileyici olmuştur. Savaşlarda üstün gelen taraf, diğer tarafın din birliğine son vermiş, hatta mağlup taraf, galip tarafın dinini kabule zorlanabilmiştir. Böyle bir olaydan sonra mevcut din, çok defa kendi içinde bir değişime uğramıştır.⁶⁰

⁵⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İst., 2000, s.333-337.

⁵⁶ Yümnü Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, İst., 1988, s.40.

⁵⁷ Orhan Türkdoğan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, İst., 1977, s.201.

⁵⁸ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.31-33.

⁵⁹ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank., 1983, s.93-96.

⁶⁰ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, (çev. B. İnandı), Ank., 1987, s.7.

Din ve toplum ilişkilerini açıklayan başlıca iki görüşten biri, tarihi materyalizmdir ki bunlara göre dinler, üst yapı kurumu olup alt yapının, kısaca üretim ilişkileri ve tarzının şekillendirdiği kurumlardır. Başka bir söyleyişle dinler, ekonomik hareketliliğin birer fonksiyonudurlar. Tarihi materyalizmin önde gelen isimlerinden Marx, dinin tamamen insan ve toplum ilişkilerinden doğduğunu düşünerek şöyle der: "Din bunalan insanların rahatlama aracıdır; kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz bir çağın ruhudur, halkın afyonudur."⁶¹ Marksizimde ekonomik faktör, sosyal ilişkilerde temel ve en önemli etken olarak ele alınmıştır. Bu sebeplilik zinciri içerisinde ekonomi, diğer sosyal fenomenleri tayin eden birinci derecede önemli faktördür. Hâlbuki sosyal olayları tek nedenle açıklamak artık eksik bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Eröz de, "sosyal hadiseler sahasında daima tek taraflı değil, karşılıklı bağıllık münasebetlerini gözden uzak tutmamak lazımdır." diyerek bu konuya açıklık getirmektedir.⁶² Freyer de, tarihî maddeciliği eleştirisinde, "tarihi materyalizm dinî, ahlakî emirleri ve dinî tasavvurlarının muhtevası ile bir bütün olarak, sırf sosyolojik açıdan izah etmek iddiasındadır. Böylece dinin kültür hayatımızdaki müstakil mevcudiyet ve mevkii inkâr edilmiş olur. Bu müfrit şekli ile mezkûr iddianın ispatına imkân olmadığı aşikârdır" demektedir.⁶³ Toplumun dine etkisi konusunda basit dinlerle yüksek dinler arasında bir farkın olduğunu görmek gerekir. Materyalist din sosyolojisinin en büyük hatası, toplumun din üzerindeki etkileri konusunda böyle bir farkı görmemesi ve kabul etmemesidir. Halk dinlerinin çoğu kere, ekonomik ve sosyal faktörlerin etkisinde kaldığı bir gerçektir. Çiftçilikle uğraşan kavimlerde verimlilik ve bereket tanrılarına rastlanırken savaşçı toplumlarda çarpışma ve zafer tanrıları çok görülür. Bu toplumların dini bayram ve törenlerinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Çiftçilikle geçinen kavimlerde ayin ve ibadetler, özellikle tarlaların sürüldüğü ve ürün alındığı zamanlarda yapılır. Öte yandan hayvancılık yaparak hayatlarını sürdüren toplumlarda hayvanların yavrulması ve kırılması dönemlerinde çoğunlukla törenler gerçekleştirilir. Denizci toplumlarda ise tanrı isimleri, genellikle deniz motifleriyle ilgilidir. Ana esasına dayanan ailelerin oluşturduğu toplumlarda kadın tanrılar önemli yer tutarken, babaerkil ailede daha çok erkek tanrılara rastlanır.⁶⁴

SONUÇ

Din ve toplumun ilişkisi genel olarak karşılıklı etkileşim esasına ve temeline dayanır. Bu ilişkileri doğru ve sağlıklı bir şekilde anlayıp yorumlayabilmek için başta bu iki alan hakkında köklü ve yeterli bir bilgi birikimine sahip olmak gerekir.

Din ve toplum münasebetleri konusunda genelde iki fenomenden birini öne çıkaran görüşlere rastlanmaktadır. Bunlardan birisi dinin, tamamen toplumsal yapının bir ürünü olduğunu savunurken diğeri aksine sosyal yapının ilgili toplumun dini inanış ve düşüncelerinden ortaya çıktığını ileri sürer. Oysaki modern sosyoloji, toplumsal olayları, tek nedene bağlayarak açıklamayı tercih etmez. Çünkü böyle bir yaklaşım tarzı yani olayları tek nedenle izah etme düşüncesi, bilimsel olmayan subjektif sonuçlara götürür.

Din, kültürün en alt basamaklarından başlayarak aile, oymak, kabile, boy, ulus vb. doğal birliklerle hep ilişki içerisinde olmuştur. Bu birlikleri gerek zihniyet ve gerek örgütlenme açısından etkisi altına aldığı açıktır. Diğer yandan din, köy, şehir, bölge vb. coğrafi mekânlar üzerinde etkisini gösterdiği gibi, bunların ortaya çıkmasında büyüyüp gelişmesinde önemli bir amildir. Şüphesiz din, birey ve toplum üzerinde etkili olduğu gibi, din de aynı şekilde toplumdaki etkilenir. Aksini ileri sürmek, sosyolojik gerçeklerle ters düşer. Ancak toplumsal olayların din üzerindeki etkisini araştırırken ilkel dinler ile evrensel dinler arasındaki farklılığa dikkat edilmesi gerekir. Özellikle işbölümü ve farklılaşmanın henüz yeteri kadar görülmediği ilkel toplumlarda tanrı tasavvuru, inanç ve ibadetler, büyük oranda toplumsal yapının etkisi altındadır.

⁶¹ Özer Ozankaya, *Toplumbilime Giriş*, Ank., 1984, s.365.

⁶² Mehmet Eröz, *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İst., 1982, s.174.

⁶³ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi* (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank.,1964,s.65.

⁶⁴ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi* (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ank.,1964,s.66.

KAYNAKLAR

- Adam, Baki, "İnsan Zihninin Ortak Doğası ve Din", Din Bilimleri-2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009.
- Aydın, Mehmet, Din Felsefesi, Selçuk Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1992.
- Akyüz, Niyazi, Gürsoy, Şahin, Çapçioğlu, İhsan, "Din Sosyolojisi Bilimi", Din Bilimleri-2, A.Ü. Basımevi, Ankara, 2009.
- Akyüz, Niyazi, Gürsoy, Şahin, Çapçioğlu, İhsan, "Din ve Toplumsal Değişme", Din Bilimleri-2, A.Ü. Basımevi, Ankara, 2009.
- Akyüz, Niyazi, "Din ve Toplum İlişkisi", Din Bilimleri-2, A.Ü. Basımevi, Ankara, 2009.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Din Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Eğitim Sosyolojisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, Sosyoloji, Devlet Kitapları, İstanbul, 1976.
- Başgil, A. Fuat, Din ve Laiklik, Yağmur Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1985.
- Berger, Peter L., Dinin Sosyal Gerçekliği, (çev. Ali Coşkun), İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.
- C.B. ve J.R., Sosyolojinin Unsurları, (çev. K.N. Duru), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.
- Cilacı, Osman, Günümüz Dünya Dinleri, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1995.
- Coşkun, Ali, "Geleneğin ve Geleceğin Kavşağında Dindar İnsanla Modern İnsan Karşı Karşıya", Bilgi ve Hikmet, Bahar, İstanbul, 1994/6.
- Dodurgalı, Abdurrahman, Eğitim Sosyolojisi, M.Ü.İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Dönmezer, Sulhi, Sosyoloji, Savaş Yayınları, Ankara, 1984.
- Eliade, Mircea, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (çev. M. Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya, 1995.
- Eröz, Mehmet, İktisat Sosyolojisine Başlangıç, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Freyer, Hans, Din Sosyolojisi (Çev. T. Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1964.
- Gödelek, Ertuğrul, "Bir Dinî Tutum Ölçeği Geliştirme Girişimine İlişkin Ön Çalışma", Ç.Ü.E.F.D. Cilt 1, Sayı 1, Adana, 1987.
- Gellner, Ernest, "Postmodernizm, Akıl ve Din" (Çev. Y. Kaplan), Bilgi ve Hikmet, Güz, İstanbul, 1993/4.
- Güngör, Erol, İslam'ın Bugünkü Mes'eleleri, İstanbul, 1991.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, E.Ü.İ.F. Yayınlar, Kayseri, 1993.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- Krech, David ve Crutchfield, Richard, Sosyal Psikoloji (Çev. Erol Güngör), Ötüken Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1980.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem, İnsan ve İnsanlar, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1983.
- Kahraman, Ahmet, Dinler Tarihi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1984.
- Köylü, Mustafa, Psiko-sosyal Açından Dinî İletişim, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- Köktaş, M. Emin, Türkiye'de Dinî Hayat, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993.
- Mardin, Şerif, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1992.
- Nirun, Nihat, Öner, Alev, Baykurt, Nurten, Sosyoloji, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Değişen Dünyada İslam'ın Batıya Dönük Yüzü", Türkiye Günlüğü, Sayı 35, 1995.

- Ozankaya, Özer, *Toplumbilime Giriş*, S Yayınları, Ankara, 1984.
- Özdalga, Elizabeth, “Din Din midir, Yoksa Başka Bir Şey midir?”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Ankara, 1989.
- Sarıbay, A. Yaşar, “Refah Partisi’nin Ardındaki Sosyo-politik Dinamikler”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı27, 1994.
- Sezen, Yümnü, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994.
- Sezen, Yümnü, *Sosyoloji Açısından Din*, M.Ü. İ. Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.
- Smart, Ninian, “Din ve İnsan Tecrübesi” (Çev. A.İ. Yitik), *D.E.Ü.İ.F.D.*, Cilt 7, İzmir, 1992.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1983.
- Türkdoğan, Orhan, *Köy Sosyolojisinin Temel Sorunları*, Dede Korkut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1977.
- Türköne, Mümtaz’er, *Modernleşme-Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınevi, Ankara, 1994.
- Vergin, Nur, “Toplumsal Protesto ve Dinsel Hareketler”, *İ.Ü. İk.Fak. Mecmuası*, Cilt 37, Sayı 1-4, İstanbul, 1986.
- Vergin, Nur, *Kutlu Doğum Haftası*, 1. Uluslararası İlmî Toplantı(Bildiri), T.D.V. Haber Bülteni, Ankara, 1994.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları* (Çev. T. Parla), *Hürriyet Vakfı Yayınları*, 3. Baskı, İstanbul, 1993.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi* (Çev. Ünver Günay), *Erciyes Üniversitesi Yayınevi*, Kayseri, 1990.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, (çev. B. İnandı), *A.Ü.İ.F. Yayınları*, Ankara, 1987.
- Yinger, John Milton, *The Scientific Study of Religion*, The Macmillan Com, London, 1970.
- Yıldırım, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, İstanbul, 1999.
- Yaparel, Recep, “Dinin Bireysel ve Toplumsal Yaşantıya Etkisi”, *Din Bilimleri 1*, A.Ü. Basımevi, Ankara, 2007.